

**МІНІСТЕРСТВО ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА,
СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ПРАЦІ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**

**ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В
АСПЕКТІ РЕФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ
ВІДНОСИН**

**МАТЕРІАЛИ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-
ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
(27 березня 2008 р., м. Чернігів)**

**За редакцією кандидата психологічних наук, доцента
Кривоконь Н.І. та кандидата психологічних наук Сили Т.І.**

Чернігів 2008

УДК 364
ББК 60.9
П 78

Рекомендовано до друку Вченою радою Чернігівського державного інституту права, соціальних технологій та праці 23 квітня 2008 р., протокол № 9.

П 78 Проблеми соціальної роботи в аспекті реформування соціальних відносин: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції /За редакцією кандидата психологічних наук, доцента Кривоконь Н.І. та кандидата психологічних наук Сили Т.І. – Чернігів: Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2008. – 360 с.

ISBN 978-966-1647-16-8

У збірник вміщені статті та тексти доповідей учасників науково-практичної конференції “Проблеми соціальної роботи в аспекті реформування соціальних відносин”, яка відбулася 27 березня 2008 року в місті Чернігові.

Розглядаються теоретичні та методологічні проблеми соціальної роботи та соціальної політики, соціально-педагогічні аспекти становлення і розвитку соціальної роботи в сучасних умовах, висвітлюється досвід соціальної роботи з різними групами клієнтів в аспекті реформування соціальних відносин. Збірка буде корисною для науковців, аспірантів, студентів, викладачів, соціальних працівників.

Матеріали подаються мовою оригіналу в авторській редакції зі збереженням стилістики. Редактори не завжди поділяють думку авторів. Відповідальність за достовірність даних, викладених у доповідях, несуть автори.

ББК 60.9

ISBN 978-966-1647-16-8

© Колектив авторів, 2008

© Чернігівський державний інститут права,
соціальних технологій та праці, 2008

ЗМІСТ

Вступне слово	7
Передмова	9
 РОЗДІЛ I. Теоретичні та методологічні проблеми соціальної роботи та соціальної політики в Україні та світі	
Бушай І.М. Методологічні положення соціальної роботи в контексті проблематики розвитку соціального образу світу	11
Данильченко Т.В. Трансформації гендерних стереотипів у студентської молоді	15
Доній Н.Є. Формування перинатальної культури в сучасному суспільстві	27
Жуков Ю.Е. Формирование интегрированной информационно-аналитической системы в социальной сфере	35
Зайченко І.В. Теоретико-методологічна підготовка соціального працівника як найважливіша складова його професійної компетентності	39
Кабаченко Н.В. Соціальна робота з бездомними	49
Кривоконь Н.І. Проблеми оцінки персоналу організацій, що надають соціальні послуги в Україні	54
Лєскова Л.Ф. Структура та функції органів соціальної роботи в суспільстві	60
Мульована Л.І. Психологічні аспекти соціальної роботи	71
Плотніков П.О., Вишневський О.В. Пріоритети державної політики стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у процесі реформування соціальних відносин в Україні	78
Романюк О.П. Особливості розробки та впровадження в Україні системи вимірювання діяльності організацій, що надають соціальні послуги ..	84
Романюк О.П., Тимошенко Н.В., Кривоконь Н.І. Правові та організаційні основи функціонування Системи вимірювання діяльності установ, що надають соціальні послуги	90
Сила Т.І. Соціально-психологічні особливості професійної взаємодії фахівців системи соціального захисту населення	99
Сташків Б.І. Правовий супровід соціальної роботи з особами, звільненими з місць позбавлення волі	108
Тополь О.В. Зміст підготовки фахівців до соціальної роботи з людьми похилого віку	118
Федько В.Т. Проблеми системи соціального захисту населення в аспекті реформування суспільних відносин	122
Шевченко Г.М. Методологічне значення філософських вчень для теорії та практики соціальної роботи	126
Шпіллер Т.А. Проблеми управління персоналом та особливості атестації працівників та службовців в організаціях соціальної сфери	130

РОЗДІЛ II. Досвід та особливості соціальної роботи з різними групами клієнтів в аспекті реформування соціальних відносин

Борисенко М.І. Стан профорієнтаційної роботи за кордоном.....	138
Волковницька Т.М. Соціально-психологічний клімат у групі як чинник адаптації студентів спеціальності „Соціальна робота” до умов професійного навчання.....	144
Захаріна М.І. Міжнародний досвід страхової діяльності у соціальній сфері.....	150
Кальницька К.О. Проблеми подолання насильства в сім’ї: соціальний і психологічний ракурс аналізу.....	157
Кальницька Ю.С. Насильницька поведінка чоловіків у сім’ї: генезис явища.....	164
Кривенко Т.В., Мозговой В.И. Из опыта работы благотворительного фонда “родной дом” по духовному развитию личности детей и юношества.....	170
Литвиненко Ю.П. Соціально-правові аспекти проблеми насильства та жорстокого поводження в сім’ї.....	174
Мазалова І.М. З досвіду роботи Київського міського центру зайнятості.....	182
Ольховик Н.М. Підвищення рівня зайнятості населення та розвиток ринку праці в Чернігівській області.....	186
Пасічник В.І., Зенченко Н.Л., Маюренко Г.І. Досвід співпраці з закордонними благодійними організаціями по створенню Чернігівського Центру медико-соціальної реабілітації дітей-інвалідів „Відродження”.....	193
Пилипчук Н., Довгоброд Л. Можливості застосування методу мультидисциплінарного ведення випадку у роботі з дітьми вулиці в умовах центру соціально-профілактичної роботи.....	197
Полевіченко О.М., Борисенко М.І. Методи активної підтримки безробітних.....	201
Рень Л.В. Насильство в сім’ї як фактор поширення явища „діти вулиці”.....	205
Рузанов А.Д. Головні причини інвалідності та шляхи її запобігання.....	210
Сила Т.І., Тартачник Г.С. Критерії психічного благополуччя особистості в контексті проблеми формування здорового способу життя студентської молоді.....	213
Скорик Т.В. Проблеми та основні напрями організації дозвілля студентської молоді.....	217
Тимощенко К.М. Особливості надання соціальних послуг органами праці та соціального захисту населення Чернігівської області.....	221
Тимощенко Н.О., Юрченко І.Ю. З досвіду роботи Управління у справах молоді та спорту Чернігівської облдержадміністрації по забезпеченню рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.....	224
Тищенко Н.І. Соціальна робота з ВІЛ-інфікованими.....	232
Чистенко І.Г. Особливості консультативної роботи в середніх навчальних закладах.....	235

РОЗДІЛ III. Соціально-педагогічні аспекти становлення і розвитку соціальної роботи в сучасних умовах

Бабакова В.М., Бабакова А.І. Феномен соціального виховання в аспекті проблем соціальної педагогіки	241
Барнич О.В. Проблема розвитку творчих здібностей, самореалізації особистості як аспект спрямованості соціальної роботи в сучасних умовах ...	247
Головчук С.Ю. Патріотичне виховання молоді – напрямок соціальної роботи в Україні	251
Гринь О.В. Політика царського уряду в соціальній сфері на теренах Північного Лівобережжя в останній чверті XVIII сторіччя	254
Демченко Г.І., Демченко О.А. Соціально-педагогічні проблеми виховання студентської молоді в аспекті соціальної роботи на сучасному етапі розвитку української держави	258
Зайченко Н.І. Природа соціального поля П'єра Бурдьє	263
Каранда М.В. Соціалізація особистості засобами класичної літератури та драматургії: методичні аспекти	268
Корольова Л.І. Етико-деонтологічні засади професії соціального працівника	272
Кривоконь О.Г. Детермінанти формування особистості в умовах трансформації українського суспільства	275
Мекшун А.Д. Розвиток жіночої освіти на Чернігівщині в кінці XIX – на початку XX століття: з історії розвитку гендерних стосунків	282

РОЗДІЛ IV. Студентська наука

Андрієнко А.О. Інтернет-адикція як форма залежної поведінки	288
Буригіна П.О. Досвід Франції у реформуванні системи соціальних послуг і розбудові соціальної політики	292
Головко В.В. Діяльність міжнародних організацій із захисту прав жінок	297
Геник І.М. Соціальне житло: закордонний досвід та перспективи розвитку в Україні	303
Левицька Н.С. До проблеми соціально-психологічної готовності майбутніх фахівців із соціальної роботи до професійної взаємодії	313
Лелюк С. Модель соціально-психологічного забезпечення діяльності практичного психолога со студентами першого курсу с целью их социальной адаптации	318
Мірошніченко Ю.О. Методи активного навчання соціальних працівників	321
Мороз Ю.М. Торгівля жінками в Україні	327
Нагорний О.М. Проблема дитячої проституції в соціальній роботі	333
Новик Р.В. Проблеми зайнятості жінок на ринку праці	338
Олексієнко К.М. Геронтологічні основи соціальної роботи з людьми похилого віку	341

Стукало К.А. Проблема соціальної патології в контексті реформування системи соціальних відносин	345
Хорват Т.М. Стратегії формування соціальної політики Європейського Союзу	350
Чичимов Е. Програма соціально-психологічного забезпечення діяльності соціального працівника (практичного психолога) со старшокласниками середньої школи з метою проведення профорієнтаційної діяльності	358

Т.І. Сила,

канд. психол. наук, в.о. доцента кафедри соціальної роботи Чернігівського державного інституту права, соціальних технологій та праці

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

Постановка проблеми. Соціальна ситуація, що склалася в нашій державі внаслідок суспільних трансформацій, характеризується соціально-політичними та соціально-економічними негараздами. На рівні конкретного громадянина вони виявляються у труднощах його соціалізації. Суспільство є зацікавленим у спрямуванні соціалізаційних процесів відповідно до нових соціальних вимог. Одним із інститутів такої соціалізації виступає соціальна робота. Отже, дослідження соціальної роботи як професійної діяльності відповідають сучасному соціальному замовленню.

Інтерес до обраної тематики зумовлений, по-перше, значним теоретичним потенціалом соціально-психологічної проблематики взаємодії і, по-друге, очевидною практичною значимістю розробки даної проблеми.

Незважаючи на достатню увагу з боку соціальних психологів до феномену інтеракції та, відповідно, значну кількість теоретичних концепцій, у яких інтеракція використовується в якості системоутворюючої категорії, „в соціальній психології ... проблема взаємодії досліджена недостатньо, не виділені соціально-психологічні характеристики, які б дозволяли її конкретно оцінювати та описувати практичну взаємодію людей”, на що вказує А.Л. Журавльов [2, с.102].

Наукові пошуки в галузі психології соціальної роботи нині спрямовані, з одного боку, на дослідження особистості соціального працівника (А.Й. Капська, Н.І. Кривоконь, А.В. Кунцевська, Ю.М. Швалб, Н.Б. Шмельова), його функціонально-рольового навантаження (І.Д. Зверева, Л.Г. Коваль, Ю.Б. Максименко, І.І. Мигович, Л.І. Міщик, В.В. Сидоров), з іншого – на витоки та шляхи подолання проблем клієнтів соціальної роботи (І.М. Грига, Р.І. Кравченко, О.Л. Іванова, В.І. Полтавець, Є.І. Холостова та ін.).

Натомість проблеми професійної інтеракції соціального працівника та клієнта залишаються недостатньо вивченими. Тільки у невеликій кількості вітчизняних робіт досліджуються, зокрема, питання організації консультативної взаємодії в системі “клієнт – соціальний працівник”, професійної компетентності соціальних працівників, рефлексивних компонентів взаємодії соціального працівника і клієнта у процесі соціального втручання (О.О. Байдарова, А.Й. Капська, Д.Г. Лавриненко, О.В. Тюття [1, 3, 11]).

Особливості професійної інтеракції в системі соціального захисту населення (далі - ССЗН), що включає соціальну роботу з людьми похилого віку,

інвалідами, малозабезпеченими, взагалі не виступали предметом психологічних досліджень.

У зв'язку з цим, актуальними і на теоретичному, і на практичному рівнях є проведення досліджень, які сприятимуть розвиткові уявлень щодо інтеракції як соціально-психологічного феномену взагалі, а також професійної інтеракції у соціальній роботі, її змісту, структури, соціально-психологічних особливостей та детермінант зокрема. Не менш актуальними уявляються й питання психолого-педагогічного обґрунтування та нормативного закріплення інтерактивної сутності соціальної роботи у галузевих стандартах вищої освіти підготовки соціальних працівників, а також пошуку шляхів удосконалення професійної інтеракції у соціальній роботі соціально-психологічними методами.

Відтак, з'ясування соціально-психологічних особливостей професійної інтеракції в соціальній роботі з метою підвищення її ефективності є тією науковою проблемою, що постала перед нами в ході дослідження.

Мета дослідження полягала в тому, щоб визначити соціально-психологічні особливості професійної інтеракції працівників системи соціального захисту населення, виділити та охарактеризувати соціально-психологічні детермінанти цієї інтеракції, а також віднайти шляхи підвищення її ефективності.

Досягнення поставленої мети передбачало поетапну реалізацію наступних завдань:

1. Дослідити проблему професійної інтеракції у соціальній роботі на теоретичному рівні, визначити її особливості, а також розробити соціально-психологічну модель професійної інтеракції в соціальній роботі.

2. Провести емпіричне дослідження соціально-психологічних особливостей професійної інтеракції в соціальній роботі, на основі якого визначити основні детермінанти взаємодії у діаді “соціальний працівник – клієнт”.

3. Визначити типи професійної інтеракції соціальних працівників на основі статистичного та якісного аналізів отриманих емпіричних даних.

4. З урахуванням отриманих даних розробити засоби соціально-психологічного та освітнього впливів на процес професійної інтеракції у соціальній роботі в ССЗН.

5. Розробити й апробувати соціально-психологічний тренінг, за допомогою якого можна здійснювати цілеспрямований вплив на ефективність професійної інтеракції у соціальній роботі.

Об'єктом дослідження виступила професійна інтеракція у соціальній роботі. **Предметом** – соціально-психологічні особливості професійної інтеракції соціального працівника та клієнта в системі соціального захисту населення.

Гіпотеза дослідження полягала у припущенні, що соціально-психологічні особливості професійної інтеракції соціальних працівників детермінуються рівнем їх перцептивно-інтерактивної компетентності та відповідністю професійних якостей соціальних працівників соціальним експектаціям.

Методика та організація дослідження. Методологічною основою дослідження виступили: загально-методологічний підхід до проблеми активності суб'єкта, представлений в роботах К.А. Абульханової-Славської, Г.М. Андрєєвої, Г.О. Балла, Л.С. Виготського, Г.С. Костюка, О.М. Леонтьєва, С.Д. Максименка, С.Л. Рубінштейна, В.О. Татенка, В.Т. Циби та ін.; положення гуманістичної психології про сутність особистості та активізацію особистісного потенціалу (А. Маслоу, К. Роджерс); загальні положення теорії соціалізації (М.Н. Корнєв, М. Лукашевич, В.В. Москаленко, М.І. Пірен); теорії інтеракції та соціальних уявлень (В.О. Васютинський, Г. Блумер, Е. Гофман, А.Л. Журавльов, Л.М. Карамушка, Б.Ф. Ломов, Дж. Мід, С. Московічі, М.М. Обозов, Л.Е. Орбан-Лембрик, В.О. Татенко); психологічні концепції соціальної роботи (І.Д. Зверєва, А.Й. Капська, Л.Г. Коваль, Н.Ю. Максимова, І.І. Мигович, Л.І. Міщик, В.Г. Панок, Ю.М. Швалб).

Дослідження проводилося протягом 1999-2006 років на базі Чернігівського державного інституту права, соціальних технологій та праці, а також мережі установ ССЗН в містах Чернігові та Києві. До вибірки увійшли спеціалісти управлінь праці та соціального захисту населення, соціальні працівники та фахівці із соціальної роботи територіальних центрів обслуговування пенсіонерів та самотніх непрацездатних громадян, керівники структурних підрозділів соціальних служб – разом 164 респонденти, а також 90 осіб клієнтів зазначених установ.

Були використані методи: теоретичний аналіз літератури; анкетування, тестування; метод експертної оцінки. Зокрема, методика діагностики рівня перцептивно-інтерактивної компетентності (модифікація Н.П. Фетискіна) [12]; методика виявлення ціннісних орієнтацій М. Рокича (в адаптації Ядова), модифікована нами відповідно до системи ціннісних уявлень соціальних працівників та клієнтів [6]; адаптована методика “Ставлення до своєї професійної діяльності” (М.В.Кузьміна) та адаптований варіант методики визначення мотиваційного профілю особистості (В.Е.Мільман) [5].

Отримані дані піддавалися статистичній обробці методами кореляційного та факторного аналізів (програмне забезпечення SPSS, версія 10).

Результати дослідження та їх обговорення. У ході вирішення першого, теоретичного завдання дослідження проаналізовано вітчизняні та зарубіжні концепції інтеракції, професійної інтеракції у групі професій “людина-людина, людські спільноти, соціальні системи”, та, зокрема, професійної інтеракції у соціальній роботі.

Були виявлені суттєві соціально-психологічні особливості досліджуваного явища. По-перше, провідною функцією професійної інтеракції у соціальній роботі є соціалізаційна. Посередництвом інтеракції соціальний працівник отримує можливість здійснювати формуючі впливи на клієнта з метою його адаптації та ресоціалізації. Решта функцій (контактна, інформаційна, спонукальна та ін.) є інструментальними по відношенню до неї. По-друге, важливою особливістю професійної інтеракції у соціальній роботі є можливість її функціонування за неповної структури спільної діяльності, коли відсутня спільна мета, не існує можливості досягнення спільного результату, а, інколи,

відсутні спільні дії. У такому випадку завдання соціального працівника як професіонала – підняти взаємодію з клієнтом на рівень предметно-спрямованої, цільової для того, щоб уможливити спільну діяльність у діаді “соціальний працівник – клієнт”. По-третє, можливість цього детермінується рівнем перцептивно-інтерактивної компетентності фахівця, його мотиваційною спрямованістю та системою взаємних уявлень учасників інтеракції “соціальний працівник – клієнт”.

Відтак, ми розглядаємо професійну інтеракцію у соціальній роботі як заснований на професійних знаннях, вміннях та цінностях процес комунікативної суб’єкт-суб’єктної взаємодії між соціальним працівником і клієнтом, у результаті якого створюються умови для позитивних змін у соціальній ситуації клієнта, наснаження та спонукання до активних дій по вирішенню клієнтом своїх проблем, тобто створюються умови для його ресоціалізації.

У результаті проведеного аналізу було розроблено трикомпонентну структурну модель професійної інтеракції у соціальній роботі: когнітивний компонент – розкривається через систему уявлень учасників взаємодії стосовно себе, партнера та ситуацію взаємодії; афективно-мотиваційний – відображає потреби, мотиви, ставлення партнерів до інтеракції; конативний (поведінковий) компонент – характеризує ефективність організації, налагодження та підтримки інтеракції соціальним працівником та знаходить вияв у рівні його інтерактивної компетентності.

Дану модель було покладено в основу вирішення другого завдання. Його результати детально висвітлювалися нами у попередніх публікаціях.

Зокрема, дослідження когнітивного компонента професійної інтеракції у соціальній роботі виявило, що система репрезентативних ціннісних уявлень у переважній більшості соціальних працівників не повною мірою відповідає професійно-значущим цінностям. У ході кореляційного рангового аналізу було встановлено, що ціннісні уявлення соціальних працівників не відповідають соціальним експектаціям клієнтів. А саме, соціальні працівники сприймають клієнтів через призму забезпечення їх матеріальних потреб, що не відповідає уявленням клієнтів про значущі для них цінності. Крім того, у системі ціннісних уявлень клієнтів соціальні працівники постають більш актуалізованими та такими, що відповідають цінностям професії, ніж в уявленнях соціального працівника про себе самого [8].

Емпіричне дослідження афективно-мотиваційного компонента професійної інтеракції соціальних працівників ССЗН продемонструвало недостатню диференційованість ієрархії мотивів, а також труднощі у формулюванні адекватних цілей взаємодії соціальних працівників із клієнтами. Мотиваційний профіль особистості соціального працівника ССЗН характеризується незначною перевагою рівня мотивів підтримки життєдіяльності та нормального соціального існування над мотивами особистісного розвитку [9]. Було виявлено також, що однією з причин існування труднощів у процесі цілепокладання фахівців ССЗН у ході інтеракції з клієнтами є невідповідність системи їх термінальних ціннісних уявлень професійним цінностям соціальної роботи.

Дослідження поведінкового компонента професійної інтеракції у соціальній роботі показало, що перцептивно-інтерактивна компетентність соціальних працівників має свої особливості, які зумовлюються різноманітністю та змістом виконуваних функцій та ролей, а також стажем професійної діяльності. Разом з цим, виявлено загальну для більшості аналізованих груп респондентів тенденцію розриву між найвищим показником за шкалою соціальної активності та найнижчим – за шкалою взаємного впливу. Йдеться про недостатню впливовість дій соціальних працівників, причинами якої (виходячи з суб'єктної парадигми впливу В.О. Татенка [9]) можуть бути: неадекватні уявлення про суб'єктні характеристики клієнта, власні суб'єктні характеристики, а також недостатній рівень володіння механізмами соціально-психологічного впливу [7].

Вирішення третього завдання дослідження потребувало встановлення взаємозв'язків між виокремленими нами компонентами моделі професійної інтеракції соціальних працівників, що уможливилось завдяки використанню кореляційного та факторного аналізів.

Факторний аналіз даних здійснювався поетапно зі встановленням змінної – високого рівня перцептивно-інтерактивної компетентності (перший етап) та середнього і низького рівнів перцептивно-інтерактивної компетентності (другий етап). Відповідно, на першому етапі було виділено шість, а на другому – три фактори.

Обчислення нормалізованих значень отриманих факторів для кожного з респондентів дозволило встановити зв'язки між факторними значеннями, що дало підстави для виділення щонайменше чотирьох типів взаємодії соціальних працівників, а саме: технологічний, альтруїстичний, продуктивний, непрофесійний типи.

Технологічний тип характеризується поєднанням досить високого рівня перцептивно-інтерактивної компетентності (особливо її технологічних компонентів) з низьким усвідомленням гуманістичних ціннісно-етичних основ професії, мотиваційною спрямованістю на підтримку життєзабезпечення або підвищення соціального статусу. Зміст професійної інтеракції вбачається у наданні кількісно вимірюваних послуг. Цілі інтеракції нав'язуються клієнтам відповідно до сталого переліку послуг, бачення перспективи взаємодії відсутнє. Клієнт сприймається через призму забезпечення матеріальних потреб, що сприяє розвитку споживацьких тенденцій з боку клієнтів та знижує мотиваційні спонуки фахівців.

Альтруїстичний тип базується переважно на цінностях добра, справедливості та любові до клієнта. При цьому інтерактивна компетентність фахівців є недостатньою, що виявляється у спонтанному, базованому на особистому досвіді виборі методів втручання. Мотивація – переважно альтруїстична з можливими варіаціями творчої та загальної активності. Суб'єктивний зміст професійної діяльності полягає у здійсненні благодійної допомоги. Цілі та перспективи взаємодії з клієнтом чітко не окреслені, існують у вигляді розмитої мети “робити добро людям”.

Продуктивний тип поєднує високий рівень перцептивно-інтерактивної компетентності з належним усвідомленням цінностей своєї професійної

діяльності та суспільно-корисною, творчою мотиваційною спрямованістю. Суб'єктивний зміст професійної діяльності полягає у сприянні адаптації та ресоціалізації клієнтів. Взаємодія будується з урахуванням конкретних умов ситуації клієнта таким чином, щоб відносини носили характер спільної діяльності. Близькі та віддалені у часі цілі розробляються спільно, їх реалізація сприяє досягненню перспективної мети – адаптації та ресоціалізації клієнта. Саме цей тип інтеракції відповідає сучасним соціальним експектаціям.

Непрофесійному типу інтеракції у соціальній роботі властиве поєднання низького рівня інтерактивної компетентності з відсутністю уявлень щодо професійних цінностей соціальної роботи та мотивацією підтримки нормального соціального існування. Цілі професійної інтеракції, у кращому випадку, приймаються зі сторони. Соціальні працівники не впевнені в собі, байдужі до клієнтів, не усвідомлюють соціальної цінності результатів своєї праці, взаємодія як така їх не цікавить.

В узагальненому вигляді описані вище типи представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Типи професійної інтеракції соціальних працівників

	Технологічний тип	Альтруїстичний тип	Продуктивний тип	Непрофесійний тип
Суб'єктивний зміст професійної діяльності	Надання кількісно вимірюваних послуг	Здійснення благодійної допомоги	Сприяння адаптації та ресоціалізації клієнтів	Відсутній/ засіб до існування
Система професійних уявлень та її відповідність цінностям професії	Не відповідає гуманістичним уявленням про професію	Заснований на принципах добра, справедливості, всеохоплюючої любові	Відповідає гуманістичним уявленням про професію	Не відповідає гуманістичним уявленням про професію або взагалі відсутні
Рівень перцептивно-інтерактивної компетентності	Досить високий, властива технологізація процесу взаємодії	Незначний, методи роботи обираються спонтанно та базуються на досвіді	Високий, методи і технології обираються на науковій основі	Низький рівень володіння методами та технологіями соціальної роботи
Мотиви професійної взаємодії	Перевага мотивів підтримки нормального соціального існування	Перевага альтруїстичних мотивів	Перевага мотивів суспільної корисності та самореалізації	Перевага мотивів підтримки життєзабезпечення
Цілі та перспектива професійної взаємодії	Нав'язуються клієнту відповідно до сталого переліку послуг. Бачення перспективи відсутнє	Цілі чітко не окреслені, перспектива існує у вигляді розмитої мети “робити добро людям”	Визначаються спільно з клієнтом, виходячи з його індивідуальних потреб та умов ситуації. Наявність перспективи	Відсутні/ можуть прийматися цілі зі сторони (керівництва або клієнта). Бачення перспективи відсутнє
Характер стосунків із клієнтом	Патерналістський, переважно суб'єкт-об'єктний, жорсткі професійні межі	Емоційно-довірливий, суб'єкт-суб'єктний, надмірна ідентифікація з клієнтом	Рівноправний, наснажуючий, суб'єкт-суб'єктний, дотримання професійних меж	Байдужий, переважно суб'єкт-об'єктний

За результатами досліджень, на сучасному етапі у системі соціального захисту переважає технологічний тип взаємодії соціальних працівників. Підвищення ефективності професійної інтеракції у соціальній роботі ми вбачаємо в орієнтації соціальних працівників на взаємодію за продуктивним типом, який відповідає сучасним соціальним експектаціям.

Відтак, практичне втілення результатів теоретичного та емпіричного дослідження знайшло відображення у розробці соціально-психологічного тренінгу продуктивної професійної інтеракції у соціальній роботі для соціальних працівників ССЗН, а також обґрунтуванні доцільності використання інтерактивного підходу до соціальної роботи в якості теоретико-методологічної основи розробки освітньо-кваліфікаційної характеристики та освітньо-професійної програми підготовки молодшого спеціаліста за спеціальністю 5.040202 “Соціальна робота” напряму підготовки 0402 “Соціологія” (кваліфікація 3460 “Соціальний працівник”).

Апробація авторської програми тренінг-курсу продуктивної професійної інтеракції у соціальній роботі показала, що вона є адекватним засобом впливу на ефективність взаємодії у діаді “клієнт – соціальний працівник” (див. таблицю 2). Цілеспрямований вплив здійснюється на основі корекції типу професійної інтеракції у соціальній роботі шляхом: переоцінки ставлення соціального працівника до своєї професійної діяльності; усвідомлення ним необхідності застосування інтерактивного підходу при виконанні своїх службових обов’язків; формування системи ціннісних уявлень соціальних працівників, яка була б адекватною сучасним експектаціям; розширення уявлень про соціально-психологічні характеристики клієнта соціальної роботи; опанування новими та вдосконалення володінням існуючими інструментами та методами інтеракції.

Таблиця 2

Результати діагностики афективно-мотиваційних компонентів професійної інтеракції соціальних працівників до і після тренінгу

	Ставлення до професії (%)			Шкали мотиваційного профілю (x)							Перспектива (%)		Адекватні цілі взаємодії (%)	
	Позитивне	Невизначене	Негативне	Спілкування	Комфорт	Нідтримка жнгттезабезпечення	Суснільна корнсть	Творча активність	Загальна активність	Соціальний статус	Наявна	Відсутня	Наявні	Відсутні
До тренінгу	42,7	42,9	14,3	2,03	1,74	1,69	1,59	1,35	1,35	1,02	14,3	78,6	46,4	53,6
Після тренінгу	57,1	35,7	7,1	2,44	1,78	1,58	2,06	1,42	1,72	1,12	28,6	64,3	71,4	28,6

Отже, застосування тренінгової програми засвідчило ефективність її застосування, що дозволяє рекомендувати її у практику підвищення кваліфікації соціальних працівників як один із способів цілеспрямованого впливу на розвиток у фахівців ССЗН вмінь, навичок та цінностей професійної взаємодії у соціальній роботі.

На етапі професійної підготовки вимоги до компетентності та інших соціально важливих властивостей та якостей фахівців із соціальної роботи визначаються змістом освіти, що на галузевому рівні представлений у вигляді освітньо-кваліфікаційної характеристики випускника вищого навчального закладу (далі – ОКХ) та освітньо-професійної програми підготовки фахівця (далі – ОПП).

У ході розробки ОКХ було проведене поетапне дослідження проблем професійної самоідентифікації та професійної інтеракції у соціальній роботі та здійснена спроба побудови професійної моделі фахівців системи соціального захисту населення з урахуванням результатів наукових доробок автора за 1997-2005 роки.

На першому етапі, на основі аналізу соціально-психологічних особливостей професійної діяльності працівників ССЗН та з урахуванням аспектів професійної самоідентифікації і професійної інтеракції, було запропоновано основу професійної моделі спеціаліста системи соціального захисту. На другому етапі, відповідно до запропонованої моделі, розроблялися виробничі функції, типові задачі діяльності та система вмінь, що забезпечує їх реалізацію.

За результатами дослідження зроблено висновок про доцільність застосування при створенні освітньо-кваліфікаційних характеристик для соціальних працівників інтерактивного підходу як одного з пріоритетних науково-методологічних напрямків. Зокрема, при визначенні типових задач діяльності та умінь, якими повинен володіти молодший спеціаліст кваліфікації “Соціальний працівник” у межах проектувальної та технологічної виробничих функцій, ми виходили з виявлених у ході дослідження соціально-психологічних особливостей професійної інтеракції у соціальній роботі. Здатності вирішувати проблеми і завдання соціальної діяльності також розроблялися з урахуванням інтерактивної сутності соціальної роботи.

Розроблені з урахуванням результатів цього дослідження ОКХ та ОПП підготовки молодшого спеціаліста за спеціальністю 5.040202 “Соціальна робота” напряму підготовки 0402 “Соціологія” кваліфікації 3460 “Соціальний працівник” на різних етапах були піддані експертній перевірці, доопрацьовані, затверджені та набули чинності відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 403 від 11.07.2005 року.

Перспектива подальшого вивчення зазначеної проблеми полягає в дослідженні різноманітних проявів та функцій професійної інтеракції в соціальній роботі, зокрема, в аспекті соціалізації, а також розробці методик діагностики професійної взаємодії соціальних працівників.

Література

1. Байдарова О.О. Рефлексивні компоненти взаємодії соціального працівника і клієнта у процесі соціального втручання // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 4. – С. 4-9.
2. Журавлев А.Л. Психология совместной деятельности. – М.: Изд-во “Институт психологии РАН”, 2005. – 640 с.
3. Комуникативна професійна компетентність як умова взаємодії соціального працівника з клієнтом / За ред. А.Й. Капської. – К.: ДЦССМ, 2003. – 87 с.
4. Москаленко В.В. Теоретико-методологічні засади організації соціально-психологічних служб // Соціальна служба в Україні: соціально-психологічні засади формування й ефективного функціонування: Матеріали науково-практичної конференції; 12 травня 2005 року, м. Черкаси / Ред. кол.: В.В. Москаленко, Н.І. Кривоконь, Н.М. Дембицька. – К.: Фенікс, 2005. – С. 7-13.
5. Рабочая книга практического психолога: Технология эффективной профессиональной деятельности (пособие для специалистов, работающих с персоналом). – М.: Издательский дом „Красная площадь”, 1996. – 400 с.
6. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: Учебное пособие. – Самара: Издательский дом “БАХРАХ-М”, 2001. – 672 с.
7. Сила Т.І. Особливості перцептивно-інтерактивної компетентності соціальних працівників в системі соціального захисту населення // Актуальні проблеми психології. Том 1. Соціальна психологія. Організаційна психологія. Економічна психологія: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С.Д., Карамушки Л.М. – К.: Міленіум, 2005. – Частина 14. – С. 140-143.
8. Сила Т.І. Особливості суб’єктних характеристик учасників професійної інтеракції у соціальній роботі // Соціальна психологія. – 2005. – № 3. – С. 98-114.
9. Сила Т.І. Мотиваційна спрямованість фахівців як чинник професійної інтеракції // Соціальна психологія. – 2006. – №1. – С. 111-128.
10. Татенко В. Соціально-психологічні механізми впливу: від аналізу до синтезу // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні / За ред. Максименка С.Д., Циби В.Т., Шайгородського Ю.Ж. та ін. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2003. – С.52-60.
11. Тюття О.В. Організація консультативної взаємодії в системі “клієнт-соціальний працівник” // Соціальна служба в Україні: соціально-психологічні засади формування й ефективного функціонування: Матеріали науково-практичної конференції; 12 травня 2005 року, м. Черкаси / Ред. кол.: В.В. Москаленко, Н.І. Кривоконь, Н.М. Дембицька. – К.: Фенікс, 2005. – С. 359-374.
12. Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 490 с.